

J.W. Schot e.a. (eds.), *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw, deel v, Transport en communicatie* (Zutphen: Walburg Pers, 2002) 347 pp. ISBN 90-5730-068-0

Dit volume is een deel van de prestigieuze reeks over de techniekgeschiedenis van Nederland in de negentiende en de twintigste eeuw. De twintigste eeuw (met regelmatig een terugblik in de negentiende eeuw maar met relatief weinig aandacht voor de actuele ontwikkelingen) wordt behandeld in zeven delen: I. Techniek in ontwikkeling, waterstaat, kantoor en informatietechnologie; II. Delfstoffen, energie, chemie; III. Landbouw, voeding; IV. Huishouden, medische techniek; VI. Stad, bouw, industriële productie; VII. Techniek en modernisering, balans van de twintigste eeuw. Hierbij staat de wisselwerking tussen techniek en maatschappij centraal.

Het eerste gedeelte van deel v behandelt de transportsector. In een vijftal zeer leeswaardige hoofdstukken komen achtereenvolgens aan bod: de concurrentie of de afstemming van de verschillende transportmodi, de inburgering van de auto, de ontwikkeling van de haven van Rotterdam (twee bijdragen), de technische ontwikkeling van Schiphol. Wat opvalt, is dat een afzonderlijk deel over het spoor ontbreekt. Dit is verwonderlijk, omdat de spoorwegen in de concurrentiestrijd met andere transportmiddelen maar ook door technologische innovatie en organisatorische ontwikkelingen een complete gedaanteverandering hebben ondergaan tijdens de twintigste eeuw. Met het oog op een meer eengemaakte Europese en geliberaliseerde spoorwegmarkt (NST-netwerk en deregulering) had een analyse van het Nederlandse spoorwegbedrijf interessante bladzijden kunnen opleveren.

Dit deel over transport gaat onmiddellijk van start met een hoofdstuk over concurrentie en afstemming van de verschillende transportmodi. Dit stuk lijkt mij eerder een synthetisch stuk over de Nederlandse transporteconomie in de twintigste eeuw: het is een helder geschreven, zeer synthetisch en vooral economisch opgevat artikel met relatief weinig aandacht voor techniek. Ook hoofdstuk 3, over de inburgering van de auto, heeft vooral voor een maatschappelijke invalshoek geopteerd. Het gaat over wie de auto gebruikte, de evolutie naar een massaproductie, de aanleg van het wegennet, de rol die de ANWB heeft gespeeld in 'autorijdend Nederland.' Typisch is dat het item 'autotechniek' verbannen is naar een kaderstuk van amper een bladzijde. De hoofdstukken 4 en 5 behandelen het Rotterdamse havenbedrijf. Binnen de context van de internationale handel en de economische ontwikkelingen, wordt de focus gelegd op de lokale havenpolitiek en een aantal technische innovaties in laden, lossen, overslag, de evolutie naar nieuwe vormen van transport zoals het vervoer van massagoederen in steeds grotere schepen, enz. Het laatste hoofdstuk van het transportgedeelte gaat over Schiphol, met de nadruk op de technische ontwikkelingen, en dit omdat de globale evolutie van het luchthavencomplex in eerdere publicaties reeds eerder uitvoerig is beschreven.

Hoewel de diverse bijdragen stuk voor stuk waardevolle perspectieven bieden op de ontwikkeling van transport in Nederland tijdens de voorbije eeuw, blijft de lezer met een enigszins onvoldaan gevoel achter. Een conceptueel stuk aan het begin van dit deel over transport, met een uiteenzetting van de focus, zou nuttig zijn geweest. Mijns inziens ontbreekt het wat aan eenheid in de globale aanpak, waardoor het eerder een bundel artikelen met verschillende invalshoeken lijkt, dan een boek dat tot stand kwam op basis van een duidelijk concept.

Het tweede deel van dit boek handelt over communicatie. Na een boeiende inleiding van eindredacteur W.O. de Wit volgen hoofdstukken over de materiële basis van het communicatielandschap, de telefonie, radio, televisie en de ICT-revolutie. De

eerste bijdrage gaat in op de netwerkinfrastructuren van de diverse communicatiemedia en de wijze waarop zij interacteerden, en vervolgens op de diffusie van telefoon, radio en tv. Interessant is daarbij de historische evolutie van nog steeds actuele vraagstukken, zoals de verhouding tussen de private sector en de overheidsbedrijven in sectoren met een algemeen nuts karakter (universele dienstverlening, kwaliteit, tarieven en dergelijke meer). Vervolgens wordt ingegaan op 'de vele gezichten van de telefoon', meer bepaald op de veranderende sociaal-culturele betekenis van het telefoongebruik. Op indringende wijze wordt beschreven hoe het bankwezen het gebruik van de telefoon innoveerde en intensifieerde, met het oog op een optimalisering van bijvoorbeeld de effectenhandel. En hoe het telefoongebruik met de jaren geïntegreerd geraakte in het sociale en maatschappelijke verkeer.

De hoofdstukken over radio en televisie gaan in op de technologische innovaties die aan de basis lagen van deze media en de institutionele omgeving waarin die tot stand kwamen. Vervolgens wordt ruim aandacht besteed aan de maatschappelijke verspreiding in een verzuilde samenleving en de gigantische impact op het dagelijkse leven. Een te kort zesde hoofdstuk ten slotte gaat in op de ICT-revolutie die tijdens de laatste twee decennia van de 20ste eeuw op gang kwam. Historisch van opvatting, laat het kansen liggen om te reflecteren op wat wellicht een maatschappelijk verschijnsel is dat ook tijdens de nieuwe eeuw een steeds grotere maatschappelijke, economische en culturele impact zal hebben: mobiele, draadloze communicatie en het internet. Een exploratie van de toekomst, op basis van de inzichten van het verleden, had interessante perspectieven kunnen opleveren, bijvoorbeeld over nieuwe maatschappelijke breuklijnen en de rol van Europa in de wereld en de geliberaliseerde wereldhandel.

Tot slot een bemerking over de vormgeving. Op het eerste gezicht ziet het boek er best aantrekkelijk uit. De bladspiegel is verzorgd en het beeldmateriaal is van goede tot zeer goede kwaliteit. Tegelijk echter ontbreekt het aan een heldere visie op de verhouding van tekst en beeld. De soms artistiek en inhoudelijk zeer interessante foto's en prenten, maar ook de onthullende grafieken zitten als het ware verstopt in de tekst, alsof de grafische vormgever geen enkele witte ruimte onbenut wilde laten. De opeenstapeling van tekst en beeld heeft als gevolg dat de beelden te weinig op zich staan, te weinig zeggingskracht krijgen. Dat is mijns inziens een gemiste kans. En zo heeft een boek over de ontwikkeling van techniek, waarvoor zonder twijfel belangrijke middelen zijn vrijgemaakt, een enigszins gedateerd uiterlijk.

Bart Van der Hertem

Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel

J.W. Schot e.a. (eds.), *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw, deel VI, Stad, bouw, industriële productie* (Zutphen: Walburg Pers, 2003) 455 pp. ISBN 90-5730-069-9

Afgelopen jaar zijn in hoog tempo de laatste delen van de geschiedenis van de techniek in Nederland in de twintigste eeuw verschenen. Net als de serie over de negentiende eeuw ziet het er weer prachtig en indrukwekkend uit. Bovendien was er nu meer geld beschikbaar voor oorspronkelijk onderzoek, zodat meer nieuwe informatie kon worden opgenomen, hetgeen tot een hoge kwaliteit heeft geleid.

Niettemin valt er ook nu nog wel wat aan te merken. In de eerste plaats is het deel VI, dat hier gerecenseerd wordt, geen eenheid. Het bestaat uit drie onderdelen 'stad',